

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון ש"נ, פר' בהעלותך תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

אם הלווה חייב לעבוד ולאסוף צדקה כדי לשלם חובו

ל"פא, אברך מוערך שעסק לפרנסתו בניהול קבוצות רכישה לדיורי בבית שמש, נקלע לסחרור עסקי בעקבות שינויי מחירים וביטולי חוזים. הוא הכריז על פשיטת רגל ונותר חסר כל. בין בעלי החוב הרבים נמצא זעליג, שנתן לליפא את כל כספי הנדוניה שחסך עבור בנותיו. זעליג, שמרגיש את הקרקע נשמת תחת רגליו, דוחק בליפא ללא הרף. הוא טוען כלפיו: "זה שאין לך כסף בכיס כרגע - לא פוטר אותך. צא ותלוה מאנשים אחרים כדי להחזיר לי, או שתלך 'לחזור על הפתחים' (איסוף צדקה בבתי כנסת ובבתים) עד שתאסוף את הסכום המגיע לך".

ליפא, מצדו, טוען כי פשיטת הרגל שלו אמיתית. הוא טוען שאין זה הגיוני שיצבור חובות חדשים (שספק אם יוכל להחזירם) כדי לפרוע חוב ישן, ובוודאי שאינו מחויב לעבור את ההשפלה הכרוכה באיסוף צדקה ברחובות.

אך מאחר והוא נלחץ על ידי זעליג בחיור, הוא מבקש לברר: האם אדם שפשט את הרגל חייב ללוות או לקבץ נדבות כדי לפרוע את חובו, או שמא די בכך שיפרע את חובו רק מתוך מה שידמן לו בדרך הטבעית והראויה, מבלי לחייב את עצמו במעשים שיש בהם בייזון, סיכון נוסף או העמקה של כשלונו הכלכלי?

תשובה

הברחת נכסים וחי רוחה

בתשובת הרא"ש (כלל עה אות ב) הובא מעשה בראובן שלוה כספים משמעון, ולאחר מכן נתן את כל נכסיו לאחד מקרוביו. הוא עבר לדור בבית אותו קרוב, אוכל עמו על שולחנו, שותה ברווחה ולובש בגדים נאים, ואף אשתו מתהלכת בבגדי פאר ונותנת מתנות לקרובותיה. לטענת הסובבים, הכל ניתן להם מכספי הקרוב, ולראובן עצמו לא נותרה אפילו פרוטה אחת. ככונה תחילה הוא יושב בטל, אינו מוכן לעסוק בשום מלאכה או מסחר ממה שהיה רגיל בהם קודם, בודעו שאלו שכל רוחו שגיע לידו ייגבה מיד על ידי בעל חובו. משמצא דרך לחיות ברווחה מכוח נכסים שהועברו לקרובו, ומכוח הרווחים שהלה מפיק מהם בעבורו, אינו רואה עצמו חייב לטרוח ולהשתדל, מתוך ביטחון שקרובו יספק לו כל צרכיו, אף שניתנה המתנה במתנה גמורה, ללא תנאי ושיר, כדי שיוכל להישבע שאין בידו מאומה לפרוע לבעלי חובותיו.

טענות המלוה לכופו לשלם ולעבוד

השואל העלה את טענת המלוה, המבקש להשיע את הלווה שאין לו מאומה, ולגלגל עליו גם חיוב שיעסוק במלאכה הרגילה לו, בין במלאכה, בין בפרקמטיא ובין בריבית, כדרכו בעבר, ולא ישב בטל. כל רוחו, לשיטתו, ייגבו לטובת החוב, למעט מה שישפסקו בית דין להוצאה מינימלית לו עצמו בלבד, ולא לאשתו ולבניו. טענתו נסמכת על כך שפריעת בעל חוב היא מצוה, והלוה בריא ויכול לעבוד ולהרוויח כדרכו. ואם אינו רוצה לקיים מצוה זו, הרי הכלל הוא 'מכין אותו עד שתצא נפשו'. יתר על כן, בשטר ההלוואה נכתב במפורש שהלוה נותן רשות למלוה לגבות ממנו כפי יכולתו, בין מגופו בין ממונו בין מן הדין ובין שלא מן הדין. עוד הוסיף השואל, שמה שנאמר שפועל רשאי לחזור בו בחצי היום ואי אפשר לכופו לעבוד, וכמו שאמר הכתוב (ויקרא כה נה) 'כי לי בני ישראל עבדים', עבדי הם ולא עבדים לעבדים (בבא

קמא טז:), אינו אלא בפועל שכספו של בעל הבית עדיין בידו של בעל הבית, שאז אין גופו של הפועל משועבד לבעל הבית, אף שקיבל עליו עבודה ליום שלם. אך במקום שהלוה כבר נטל את המעות, והוא מבקש עתה לשבת בטל ולאכול את כספי ההלוואה, ודאי שאינו רשאי לעשות כן, ואדרבה על זה אמר הכתוב (משלי כב ז) 'עבד לזה לאיש מלוה', שאם כבר נטל ממון מחברו הרי הוא 'עבד' להשיבו לו, ולא שייך לומר בזה שאין בני ישראל נעשים עבדים.

ראיות מהגמרא ומדיני כתובה

לחיוק דבריו הביא השואל ראייה מסוגיית הגמרא (גיטין נח). על שוליא דנגרי שנתן עיניו באשת רבו הנגר, ושיקר את רבו שנמאה אשתו כדי שיגרש את אשתו והוא ישא אותה. רבו שהחזיקו כאדם כשר חשש לדבריו ושאלו ומה יעשה והרי כתובתה מרובה, השוליא הרשע הציע לרבו הלוות לו מממונו כדי שיוכל לגרשה ולשלם כתובתה. לאחר שגרשה ומעות הכתובה היו בידה נשא אותה השוליא לאשה, והיה דורש מרבו לשלם לו את החוב שלה ממנו. לרבו לא היה לשלם את החוב והשכיר עצמו לעבוד אצל השוליא כדי לשלם בעבודה את חובו. והיו השוליא ואשתו גרושת רבו יושבים אוכלים ושותים ומתצרים זה לזה ורבו עומד ומשקה עליהם, והיו דמעות נושרות מעיניו ונפולות בכוסיו, ועל אותה שעה נחתם גזר דינם של ישראל לחורבן וגלות. ומכאן הוכחה שהלוה מוכרח להשכיר עצמו כדי לפרוע חובו, בין מן הדין מכוח 'עבד לזה', ובין מחמת תנאי מפורש שקיבל על עצמו.

עוד הביא השואל ראייה מתשובה לגאון שהורה שחייב אדם להשכיר את עצמו כדי לזון את אשתו, מכוח התנאי שבכתובתה. כן הובא בסמ"ג (לא תעשה פא) בשם רבי אליהו, שחייב אדם להשכיר עצמו כדי לפרנס את אשתו, כמו שכתוב בשטר הכתובה 'ואנא אפלא ואוקיר ואיוון'. מכאן ביקש ללמוד שכאשר אדם מתחייב בתנאי מפורש לעסוק בפרנסה, הרי הוא חייב לעשות כן. השואל חותם את דבריו שהביא את דברי בעלי הדין וראיותיהם לפני היינים, ומקצת התלמידים סבורים שהדין עם המלוה, בעוד אחרים חולקים.

תשובת הרא"ש שגובים ממטלטלים אך אין כופים לעבוד

הרא"ש השיב שכיוון שהלוה שיעבד את כל נכסיו, ואף מטלטלין אגב קרקע, הדין נותן שהמלוה יגבה גם את המטלטלין שנמכרו או ניתנו לאחר, אלא שיש תקנת השוק שאפילו אם שיעבדו מטלטלין אגב קרקע אין גובים מן הקונה או המקבל. אלא שכל זה שייך בסתם מכירה או מתנה, ואילו בנידון דידן שיש אומדנא שכל המתנה נעשתה רק כדי להבריח נכסים מבעלי החוב, שהרי חזקה שאין אדם נותן את כל ממונו לאחר וימות ברעב, לא שייך תקנת השוק לקיים את המתנה, ורשאי לגבות את החוב מכוח מה שנכתב בשטר לשעבד מטלטלין אגב קרקע. ומה שלא יסיפק מכך, 'שיביעו את ראובן שאין בידו כסף ושווה כסף מעבר למה שמסדרים לבעל חוב. ובתוך אותה שבועה יכלול התחייבות שאם יודמן לידו ממון כלשהו, בין במציאה, בין במתנה ובין בכל דרך של רווח, יפרע ממנו לשמעון.

אולם באשר לטענת שמעון שיכופו את ראובן לעבוד

כדי לפרוע את חובו, בזה קבע הרא"ש שאין בית דין כופים אותו לכך. התורה לא אמרה אלא 'והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך את העבד' (דברים כד יא), ואף לגבי שליח בית דין נאמר שאסור לו להיכנס לביתו של הלוה וליטול משכון בכוח (בבא מציעא קג:). קל וחומר שאין בית דין רשאים לשלוח יד בגופו של אדם, לכופו להשתעבד במלאכה לצורך פריעת חובו.

וכן כתב רבינו תם בתשובה, שכשם שאמרו בגמרא (קידושין יח.) שאין הגנב נמכר אלא לגניבתו ולא לתשלומי כפל, כך אין אדם נמכר למלאכה עבור פריעת חובו או עבור מזונות אשתו. השכרת אדם את עצמו דינה כמכירה, שהרי 'שכירות דיומא כמכירה דמיא' (בבא מציעא נו:), ואף עבד הנמכר לשש שנים נחשב לשכיר. מכאן שאין מקום לכפות אדם להשכיר עצמו לצורך חובו.

הרא"ש דחה את הראיות שהובאו. לגבי שיטת רבינו אליהו בעניין מזונות אשה, ציין כי רבינו תם חלק עליה, ומלבד זאת כתב כי יתכן שגם רבינו אליהו לא כתב כן אלא לגבי כתובה שהבעל התחייב בפירוש בכתובה 'ואנא אפלא ואוקיר ואפרנס' ולא על שאר חובות.

באשר למעשה בנגר ושולייטו, אין ללמוד ממנו דבר, שאכן לא היה מחויב לעבוד לפני השוליא וגרושתו, וההקפדה לא הייתה משום שכפו אותו לעבוד לפנייהם, אלא על האכזריות של השוליא והכמים הגדירו את אותו מעשה כעושה ורשעות ודרשו 'ועשקו גבר וביתו', ולא כהתנהלות על פי הדין. לכן, אין מכאן ראייה להתיר למלוה לכופו את הלוה לעבוד עבורו.

אין כופים להשכיר עצמו

ולהלכה נפסק (סימן צו סעיף טו) שאין כופים את הלוה להשכיר עצמו או לעשות מלאכה כדי לפרוע חובו. אפילו אם התחייב הלוה במפורש בשטר שיוכל המלוה 'לתפוס את גופו', אין לתנאי זה תוקף, שכן אין אדם יכול להשתעבד בגופו לאחר באופן כזה. בטעם הדבר כתב הסמ"ע (סק"ט), שנאמר (ויקרא כה נה) 'כי לי בני ישראל עבדים', ושעבודו של אדם לקב"ה קודם לכל שטר והתחייבות. ורק בגנב נאמר 'ונדרש בגניבתו בלבד, ולא בהלוואה שניתנה להוצאה, שאין בה דין מכירה של הגוף.

לאחר שנתבאר שאין בית דין כופים את הלוה להשכיר את עצמו ולעסוק במלאכה כדי לפרוע את חובו, יש לברר: האם מכל מקום הלוה מצד עצמו מחויב להשכיר את עצמו ולטרוח לפרוע את חובו למלוה, או שמא אף חיוב זה אינו מוטל עליו.

שיעבודא דרבי נתן והיקף ההשתדלות

בדין לזה שאין בידו לשלם, אך יש אחרים החייבים לו ממון, ההלכה היא (סימן פו סעיף א) שמכוח שיעבודא דרבי נתן יכול המלוה לגבות את חובו מבעל חובו של הלוה, ומכל מקום כן פסק בשולחן ערוך (שם סעיף א) שאין המלוה יכול לכופו את הלוה להוציא את הממון מבעל חובו, אלא על המלוה עצמו לטרוח ולגבות ממנו.

אולם הש"ך (סק"ה) כתב, שאף שמקור דין זה הוא בדברי בעל התרומות, מכל מקום מסתבר שכיון שהלוה חייב למלוה שלו, אינו יוצא ידי חובתו עד שישלם בפועל, ועל כן מוטל עליו לעשות כל טעדיק דאפשר, לתבוע את שחייב לו ולהוציא ממנו כדי לשלם למלוה. וכל

שאינו טורח בכך, דינו כלוה רשע שאינו משלם. וראה בתומים (ס"ז) שפירש בטעמו של בעל התרומות שמשום שהמענות אינם בידו ורק יכול לתובעם מיד אחר אינו חייב לטרוח בהם. ואפשר שבדבר שהוא בידו כמו לעבוד ולהשתכר גם לדעת בעל התרומות חייב בו.

ועוד יש לחלק, שכל דברי בעל התרומות נאמרו שזכות הלוה להעמיד מקום פרעון ואינו חייב לטרוח בגביה שלו, אבל באופן שאר הלוה לא יטרח בפרעון לא לצורך פריעת חוב, וכתב שהסמ"ע ראה ר"א את לשון תשובת הרא"ש כפי שהובאה בקיצור בדברי הטור, ולכן כתב טעם זה מדעתו, ועוד שבתשובת הרא"ש עצמה הדברים מבוארים במפורש, שכשם שדרשו שאינו נמכר אלא בגניבתו, כך דורשים שאינו נמכר לפרעון חובו.

השוואה למכירת עצמו

בשער משפט (סימן צו ס"ק"ג) הובאו דברי הסמ"ע, שביאר את טעם ההלכה שאין כופים את הלוה להשכיר את עצמו, משום שדבר זה דומה למכירת עצמו לעבד, וכשם שדרשו 'בגניבתו' ולא בכפילו, כך אין למוכרו לצורך פריעת חוב, וכתב שהסמ"ע ראה ר"א את לשון תשובת הרא"ש כפי שהובאה בקיצור בדברי הטור, ולכן כתב טעם זה מדעתו, ועוד שבתשובת הרא"ש עצמה הדברים מבוארים במפורש, שכשם שדרשו שאינו נמכר אלא בגניבתו, כך דורשים שאינו נמכר לפרעון חובו.

ומכאן העלה בעל שער משפט סברא, שלפי זה היה מקום לומר שאין הלוה רשאי להשכיר את עצמו אף מרצונו הטוב כדי לפרוע את חובו, בדומה למה שכתב הרמב"ם (עבדים פרק א הלכה א) שאדם שמוכר עצמו אינו רשאי להצניע את דמיו או להשתמש בהם למסחר או לתשלום חובות, אלא לצורך אכילה בלבד. אולם מלשון השולחן ערוך, שכתב שאין כופים אותו להשכיר את עצמו להיות פועל לעשות בדמיו כל מה שירצה, משמע שיעקר האיסור הוא בכפייה, אך מרצונו רשאי הוא להשכיר את עצמו, ואף להשתמש בשכרו לפריעת חובו, אלא שאין בית דין כופים אותו לכך.

טעם שאין כופים

וביאר שם בשער משפט, שטעם הדבר שאין כופים את הלוה להשכיר את עצמו הוא משום שפועל רשאי לחזור בו אפילו באמצע היום (סימן שלג סעיף ג), ואף אם כבר קיבל את שכרו ואין בידו להשיבו, אם כן, כיצד ניתן לכופו אדם להשכיר את עצמו לפריעת חובו, והרי אין חזרה גדולה מזו, שאינו מוכן כלל לעסוק במלאכה.

האם הלוה עצמו מחויב לעבוד

עם זאת, מסיק השער משפט, שלפי הבנה זו נראה שאף שאין בית דין כופים את הלוה להשכיר את עצמו, מכל מקום הלוה עצמו מחויב לעשות כן כדי לפרוע את חובו. שכן הרי הוא רשאי להשכיר את עצמו ולהשתמש בשכרו לתשלום החוב, הרי שמוטל על גופו חיוב להשתדל ולפעול כדי שלא יהיה בכלל 'לוה רשע ולא ישלם'. ודקדק זאת מלשון המחבר, שכתב שאין כופים אותו, ומשמע שהעדר הכפייה נובע מדיני פועל החוזר בו באמצע היום, כך החיוב של פריעת החוב שמונח אקרקפתא דגברא עומד בעינו.

אולם בתשובת רבינו תם, שהביא הרא"ש באותו עניין, נקט במפורש שאין הלוה חייב להשכיר את עצמו כדי לפרוע את חובו. רבינו תם חולק בזה על רבינו אליהו, שסבר שחייב אדם להשכיר את עצמו לפרנסת אשתו, ומבואר מדבריו שהמחלוקת אינה רק בשאלת הכפייה, אלא אף בעצם החיוב. לשיטת רבינו תם, אין על הלוה חיוב כלל להשכיר את עצמו לפריעת חובו, אף מרצונו.

אך לכאורה יש להקשות: אם אכן מותר ללוה להשכיר את עצמו, מדוע לא יתאבד מחויב לעשות כן כדי לפרוע את חובו, והרי פריעת בעל חוב מצווה היא.

גדר פועל ועבד

בשער משפט האריך לבאר את שורש הדין, והביא את דברי התוספות (בבא מציעא י"ד"ה כ"ב) על הדין שפועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום משום שנאמר 'כי לי בני ישראל עבדים'. התוספות ביארו שאין איסור בעצם השכרת עצמו, אלא שעבד עברי, שאינו יכול לחזור בו ואינו יוצא קודם זמנו אלא בשטר שהורו, הוא שנכלל בגדר 'עבד' הם, אבל פועל, מאחר שהרשות בידו לחזור בו בכל עת, אינו בכלל זה. דברים אלו מבוארים גם בהגהות מיימוניות (אישות פרק י"א אות ה) בשם תשובת

רבינו תם, שכתב שפועל אף הוא בכלל 'ולא עבדים לעבדים', והטעם שלא נאסר עליו להיות נשכר כפועל, לפי שהוא יכול לחזור בו.

לפי זה כתב בשער משפט, מצאנו טעם נכון לכך שאין הלוה מחויב להשכיר את עצמו לפריעת חובו. שהרי לדעת הרמב"ם אין אדם רשאי למכור את עצמו כדי לפרוע חובו, ואם כן, אם נקבע שיש ללוה חיוב של מצוה להשכיר את עצמו לפרוע את חובו, שוב לא תהא בידו חזרה, שכן החוב מוטל עליו לפרוע. נמצא שנעשה כעבד שאינו יכול לחזור בו, ודינו כמוכר את עצמו, דבר האסור. ומשום כך מובנת הסיבה שאין עליו חיוב להשכיר את עצמו לצורך פריעת חובו.

גדרי עבד ושכיר לפי מהר"ם

מבט אחר על הסוגיא עולה מתשובת מהר"ם מרוטנבורג, המובאת במדרכי (בבא מציעא פרק ו סימן תנט). המהר"ם מבקש להגדיר מהו 'עבד' האסור בשיעבוד ומהו 'שכיר' המותר. לשיטתו, אין השכיר נחשב עבד אלא אם הושכר לתקופה של שש שנים, עליה נאמר (דברים טו"ה) 'כי משנה שכר שכיר עבדך'. לעומת זאת, תקופה של שלוש שנים נחשבת 'כשני שכיר' (ישעי' טו"ד). על פי יסוד זה, פסק המהר"ם, וכך הובא להלכה ברמ"א (סימן שלג סעיף ג), כי אסור לאדם להשכיר עצמו לתקופה העולה על שלוש שנים, שכן אז הוא יוצא מגדר שכיר ונכנס לגדר עבד.

לפי שיטה זו, טוען השער משפט, יתכן שהלוה אכן יהיה מחויב להשכיר את עצמו. שהרי כל עוד תקופת השכירות קצרה משלוש שנים, אין הוא נחשב 'עבד' כלל, גם אם נשלול ממנו את כוח החזרה בחצי היום. אמנם חכמים הקלו על הפועל שיוכל לחזור בו, ומשום כך גם אין בית הדין כופים אותו לעבוד, אך החיוב ההלכתי 'לצאת ידי שמיים' ולפרוע את חובו נותר על כנו. וכתב עוד כי נראה שזהו יסוד שיטתו של רבינו אליהו, שחייב אדם להשכיר עצמו כדי לזון את אשתו. אמנם גם לשיטתו אין בית הדין כופים זאת מעשית על האדם, אך עצם החיוב קיים.

מחלוקת הפוסקים בחיוב העצמי

נמצאנו למדים לסיכום: הכל מודים שבית דין אינם כופים את הלוה להשכיר את עצמו לפרוע חובו. אולם בשאלת חובות האישיות של הלוה כלפי שמיים, נחלקו רבותינו: לשיטת התוספות ורבינו תם, אין עליו חובה כזו, שכן חובתו לייגע את הגוף עבור חוב כספי הופכת את האדם לעבד. לעומת זאת, לשיטת המהר"ם, כל עוד אין מדובר בשיעבוד ארוך טווח מעל שלוש שנים, נחשב הדבר כשכירות המתרת, ועל כן מחויב הלוה להשתדל ולהשכיר עצמו כדי לפרוע את חובו ולהינצל מהגדר של 'לוה רשע ולא ישלם'.

ממה שפסק הרמ"א שאסור לאדם להשכיר את עצמו ליותר משלוש שנים, נראה שסבר כשיטת הגהות מרדכי בשם מהר"ם. לפי דרך זו, אף שבית דין אינם כופים את הלוה לעסוק במלאכה כדי לפרוע את חובו, מכל מקום מצד עצמו מוטל עליו חיוב לעשות כן. אמנם הש"ך

(סימן שלג ס"ק"ז) הביא דעת החולקים כי מה שפועל אינו עבד הוא כיון שיכול לחזור בו בכל עת' וכנזכר לעיל, ונראה שהש"ך תפס שאין הכרעת הרמ"א מוכרעת ויש לחוש לב' השיטות לחומרא.

גם בשולחן ערוך הרב (הלכות הלואה סעיף ה) כתב במפורש שאין הלוה חייב להשכיר את עצמו, ואף לא לעשות שום מלאכה כדי לפרוע חובו. מדבריו מבואר שאין זה רק שאין בית דין כופים אותו, אלא שגם מצד עצמו אין עליו חיוב כלל בדבר.

אם מחויב לקבץ נדבות

ונחלקו הפוסקים בשאלה נוספת: אף אם אין הלוה מחויב להשכיר את עצמו למלאכה, האם מוטל מבואר שאין על הפתחים ולקבל צדקה כדי לפרוע את חובותיו.

שיטת מנחת פתים

במנחת פתים (סימן צו סעיף טו) הובאה ההלכה (יורה דעה סימן רג סעיף יב) שמי שצריך לבריות ומחוז אחר פרנסתו ונתנו לו צדקה, אין בעלי חובותיו יכולים להיפרע ממה שגבה מן הצדקה. הרמ"א הוסיף שם, שאם נכתב במפורש בקיבוץ הצדקה שהוא חייב לאחרים, אז נותנים לו על דעת שישלם חובותיו. מדיון זה עולה שכאשר נותנים לו בסתם, אין הכוונה לפריעת חובותיו, ומכאן ראה שאין הלוה מחויב לחזור על הפתחים לשם כך. שאם היה מחויב, היה מקום לומר שסתם נתינה לעני כוללת גם כיסוי חובותיו, כשם שנותנים לו לכל צרכיו.

שיטת מהר"ם שיק

אך המהר"ם שיק (אורח חיים סימן שלא), בדינו בחובת העני למכור כסותו עבור נר חנוכה, שמהירושלמי (פאה פרק א הלכה א) עולה לגבי מצות עשה שמי שאין לו ממון פטור, ואינו חייב לבדו יותר משלש או חומש מנכסיו, אך במצות כיבוד אב ואם חייב ואף אם צריך לחזור על הפתחים, ביאר שם שיש חילוק בין מצוה שאינה כנגד אחרים, שבה אין חובה להפסיד ממון רב, לבין מצוה שהיא כנגד אחרים, שדינה כבעל חוב, שחייב לשלם לו אף מגלימא דעל כתפיה. ומשמע מדבריו, שכשם שבכיבוד אב ואם חייב לחזור על הפתחים, כך גם בפריעת בעל חוב, שהיא מצוה כנגד אחרים, מחויב הלוה אף לחזור על הפתחים כדי לשלם את חובו.

דברי השבט הלוי

בשבט הלוי (חלק ד סימנים סד, קכט; חלק ה סוף סימן קמ) הביא דברי מהר"ם שיק וכתב שיש לפקפק הרבה בעיקר חידושו, ושאין הדברים נראים מסתימת הש"ס והפוסקים. אדרבה, כיון שקיימא לן שאין כופים את הלוה להשכיר את עצמו ולא לעשות שום מלאכה כדי לפרוע, כל שכן שאין לחיובו לחזור על הפתחים. ואף לשיטת השער משפט, שסבר שמצד עצמו חייב הלוה להשכיר את עצמו, מכל מקום פשוט שאין עליו חיוב לחזור על הפתחים.

מציאות זמנו וסיודו לבעל חוב

עם זאת יש לעיין במציאות זמננו. מצד הדין הרי נוסק שהלוה חייב לשלם מכל נכסיו שיש בידו, ומניחים לו רק מה שנכלל בסידור לבעל חוב (סימן צו סעיף כג), כפי שלמדו בגמרא (בבא מציעא ק"ד). בגזירה שוה מערכין: בחוב נאמר (ויקרא כ"ה) 'וכי ימוך אחיך דוד', ובערכין נאמר (ויקרא כ"ה) 'זאם מך הוא מערכך', ושם דרשו שהכהן מעריכו ומשאיר לו כדי חייו ונוטל את השאר (ערכין כג:). לפי זה, מעיקר הדין היו נוטלים ממנו כל חפציו וכלי ביתו, ואף כלי אשתו ובניו, ומשאירים לו רק את המינימום ההכרחי לחייו.

לפי זה יש לומר, שהדין שאין כופים את הלוה לעסוק במלאכה נאמר בזמננו, שכבר נטלו ממנו כל אשר לו ולא הותירו בידו אלא כדי חייו, שאז אין מקום לחייבו בהשתדלות נוספת. אולם בזמננו, שאין נוהגים לגבות ממנו כל מה שיש שחת ידו על פי דיני הסידור, וגם מה שנחשב כיום 'למינימום' השתנה, וגם אין נוטלים את ביתו וכלי תשמישו ותשמישי אשתו ובניו, יתכן אפוא לומר שיש עליו יותר חיוב ללכת ולהתעסק ולהשתדל לפרנסתו כדי לשלם את חובותיו. שהרי אילו היינו דנים כדן הגמרא, היה עליו למכור אף כלי תשמישו, ולא על מציאות כזו דיברה ההלכה שאין כופים אותו להשכיר את עצמו. ואכן, מוסתבר כי בזמן הזה הלוה מצידו מחויב יותר ללכת ולהשתדל בכל מה שביכולתו, ולעסוק במלאכה או בפרנסה, כדי לפרוע את חובותיו. חיוב זה אינו נובע מכפיית בית דין, אלא מן האחריות המוטלת עליו נוכח מציאות שבה אין נוטלים ממנו את כל אשר לו, והחוב נותר בעינו עד שייפרע.

